

FİYATLAR UMUMİ SEVİYESİNDEKİ DEĞİŞMELER KARŞISINDA TİCARİ İŞLETMELERİN MALİ TABLOLARI

Doç. Dr. Ferruh ÇÖMLEKÇİ

I. GİRİŞ

Muhasebe, olayların sadece para ile ifade edilenleriyle ilgilidir. Bundan ötürü genel kabul görmüş muhasebe prensiplerinden ilkinin para biriminin ortak bir kıymet ölçüsü oluşu, diğerini de kıymetin maliyete eşit olması teşkil eder. Ortak bir kıymet ölçüsü olan para biriminin, aynı zamanda, satın alma gücü bakımından muhtelif tarihlerde hiçbir değişikliğe uğramadığı kabul olunur. Bu varsayımın sonucu işlemler, yapıldıkları zamana ait para birimi üzerinden muhasebeleştirilmekte, işletmenin iktisadî varlıkları, özellikle maddi sabit kıymetleri, iktisap edildikleri tarihteki maliyetle değerlendirilmektedir ⁽¹⁾. Bu suretle birbirinden farklı pek çok sayıdaki mali olayların (işlemlerin) belirli bir ölçü üzerinden açıklık kazanması sağlanmış olmaktadır.

Yalnız bu prensip fiyatların oldukça müstakar, paranın satın alma gücünün umumiyetle az dalgalanmalara maruz kaldığı zamanlarda mükemmel bir prensip olarak vasıflandırılabilir ⁽²⁾. Halbuki ticari teşebbüsün malî olaylarını kayıt ve yorumlamada muhasebecinin bir alet olarak kullandığı para, maalesef fizikî ölçüde kullanılan standart birimler gibi sabit (istikrarlı) değildir ⁽³⁾.

(1) Öztin Akgüç, Mali Tablolar Analizi, Ankara - 1970, s. 295.

(2) Feridun Özgür, «Para Kıymetinin Değişmeleri Karşısında Bilânço»; İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Dergisi, Özel İktisadî ve Ticarî İlimler Yüksek Okulu Yayını - Şişli, Yıl : 3, Sayı : 4, İstanbul, 1965, s. 4.

(3) William A. Paton, Essentials of Accounting, The Macmillan Company New York, 1955, s. 844.

Paranın değerce tahavvüller gösterdiği ve bu tahavvüllerin bazan çok önemli derecede olduğu muhakkaktır. Para değerindeki tahavvülün belirlenebilmesi için de fiyat seviyesindeki değişmelerin takibi gerekir. Zira, fiyatlar umumi seviyesindeki değişiklikler doğrudan doğruya paranın satın alma gücü ile alâkalıdır. Fiyatlar umumi seviyesinin yükseldiği bir devrede paranın satın alma gücü düşmekte, bunun aksi olduğunda paranın satın alma gücü artmaktadır. Bunlardan birincisi daha sık görülen bir durumdur.

Böyle olunca para birimi bir kıymet ölçüsü olma vasfını kaybetmektedir. Bu şartlar muvacehesinde, muhasebe prensiplerinden biri olan kıymet, maliyete eşittir prensibine uyulması bilânço ve kâr ve zarar hesabının gerçeği göstermekten uzak birer vesika haline gelmesine sebep olur (4). Daha açık bir ifade ile, muhtelif tarihlerde işletme tarafından çıkarılan malî tablolar farklı satın alma gücüne sahip para birimleriyle ifade edilmiş olmakta ve bu sebepten tablolar, varlıkların işletme için bugün ne değerde olduklarını göstermediği gibi, cari hasılât ile cari maliyetlerin karşılaştırmasına da yer vermemektedir. Farklı satın alma gücüne sahip para birimleriyle ifade edilmişlik, aynı zamanda, tabloların mukayese edilebilirliğini de zayıflatmaktadır.

Bu bakımdan malî tabloları fiyatlar umumi seviyesindeki değişikliklerden uğradığı tahriflerden arındırmak, bunun için de tabloları cari para değeri ile hazırlamak muhasebecinin en başta gelen vazifesi olmalıdır. Nitekim muhasebe malûmatının hazırlanması ve kullanılmasında enflasyonist etkilerin varlığının kabulü, son harpten bu yana sistematik bir şekilde olmasa da, üzerinde devamlı surette durulan bir konu haline gelmiştir (5).

II. FİYATLAR UMUMİ SEVİYESİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLERİN MALİ TABLolar ÜZERİNE ETKİSİ

A — Fiyatlar Umumî Seviyesindeki Değişiklikler ve Bilânço :

Ekonomideki fiyat seviyesi değişmeleri malî tabloları tahrif etmeye mütemayıldır (6). Bu nedenle bilânço kalemlerinin tümü-

(4) *Feridun Özgür*, a.g.e., s. 49.

(5) *The Accountant, Management Information: The Effects of Inflation* Vol. CIVI.; No. 4810, February 25th. 1967, s. 246.

(6) *Rufus Wixon - Walter G. Kell; Accountants, Handbook, Fourth Edition, The Ronal Press Company, New York - 1963, Section 3, s. 34.*

nün tesir altında kaldığı söylenebilir. Fakat bu etki her kalem için aynı derecede olmadığı gibi, kalemlerin bazen düzeltilmesi gerekmiyebilir. Bu bakımdan bilânçonun aktif ve pasif kolonunda yer alan kalemleri «düzeltilmeye tabi tutulmayan kalemler» ve «düzeltilmeye tabi tutulan kalemler» olarak iki başlık altında toplamak mümkündür.

1. *Düzeltilmeye Tâbi Tutulmayan Kalemler :*

a — Genel Düşünceler :

Paranın nominal değeri üzerinden gösterilen ve fiyat değişimleri neticesinde bilânço değerlerinde herhangi bir artış veya azalış olmayan kalemler bu gruba girer. Fiyatlar umumi seviyesindeki değişiklikler sebebiyle bu tip kalemlerin sadece satın alma güçleri azalır veya çoğalır. Bunlar için «sabit para birimi ile ifade olunan aktif ve pasifler», «sabit değerli aktifler ve pasifler» veya «sabit liralı bilânço kalemleri» gibi tabirler kullanılır.

Sabit değerli aktiflere şu kalemler girer :

- Kasa,
- Banka,
- Alacaklar,
- Alacak senetleri,
- Satılabilir hisse senetleri ve tahviller.

Sabit değerli pasiflere ise aşağıdaki kalemler dahildir :

- Borçlar,
- Borç senetleri,
- Tedavüldeki tahvillerimiz,
- Diğer borçlar (sadece nakit olarak ödenecek olanlar).

Değişen fiyat seviyelerinin paranın ölçme fonksiyonu üzerinde haiz olabileceği tesirler nazarı itibara alınmazsa, eldeki nakdin fizik miktarında ve borçlulardan tahsil edilecek veya alacaklılara ödenecek meblâğlarda herhangi bir değişiklik olmayacaktır (7).

(7) *George R. Husband; Accounting; Administrative and Financial, Chilton Company - Book Division, Philadelphia and New York, 1960, s. 194.*

b — Gerçekleşmemiş Satın Alma Gücü Kazanç ve Zararları :

Fiyatlar umumi seviyesindeki değişmelere bağlı olarak alacaklardan tahsil edilecek ve borçlara ödenecek olan miktarlar ile eldeki mevcut paranın satın alma gücünün değişeceği daha önce de belirtilmişti. Sabit para birimi ile ifade olunan bilânço kalemlerinin satın alma gücündeki bu değişiklik işletmenin kazanç sağlama veya zarara uğramasına sebep olur. Bu «kazançlar veya zararlar» işletmenin tutarları bakımından sabit liralarla ifade edilen değerler ile kaynakları muhafaza etmesinden ileri gelmektedir (8). Bu kazanç veya zarar da, paranın nominal değeri ile gerçek değeri arasındaki farka eşittir. Bu fark, fiyatların yükseldiği devrede sabit değerli aktifler sebebiyle işletmenin aleyhine sabit değerli pasifler sebebiyle de işletmenin lehine olur. Fiyatların düşüş gösterdiği devrede ise durum bunun tamamen aksinedir.

Bu hususları daha açık olarak ifade etmek gerekirse : Yüksek fiyat seviyesinde paranın satın alma gücü azalacağından sabit değerli aktifleri elde bulundurmaktan dolayı işletme zararlı olacak; fiyatların düştüğü dönemde ise, paranın satın alma gücü artacağından işletme kârlı olacaktır.

Sabit değerli pasiflerde ise durum biraz daha değişiktir. Fiyatlar umumi seviyesinde artış olduğunda, bu nevi pasifler satın alma gücü azalan para ile ödeneceğinden borçlu olan işletme bundan kârlı çıkacaktır. Çünkü borçlu olunan para miktarı ile, bugün borcun doğduğu günden daha az mal ve hizmet satın alınabilir. Fiyatların düştüğü dönemde ise, borçlu durumda olan işletmenin zarara uğraması bahis konusudur. Böyle bir dönemde borç, evvelce daha az ve fakat şimdi daha fazla satın alma gücüne sahip para birimi üzerinden ödeneceğinden, bundan sadece alacaklı taraf menfaat sağlamış olacaktır.

Bir işletme aynı anda hem sabit değerli aktiflere hem de sabit değerli pasiflere sahip olduğunda, bunlardan doğacak kazanç veya zarar, fiyat seviyesindeki değişikliğin yönü ile birlikte bu değerlerin tutar bakımından karşılıklı durumlarına da bağlı olacaktır. Şöyle ki : Fiyatlar umumi seviyesinin yüksek olduğu bir dönemde sabit değerli aktifler sabit değerli pasifleri tutarca aşırıya işletme

(8) *Yüksel Koç*, İşletmelerde Malî Analiz Teknikleri, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara - 1970, s. 220.

zarar edecek; bunun aksi varid olduğunda ise, işletme kazançlı çıkacaktır. Düşük fiyat seviyesinde sabit değerli aktifler sabit değerli pasiflere nazaran fazla olduğunda işletme kazanç sağlayacak, pasifler çok olduğunda ise zarara uğrayacaktır. Her iki halde de işletmenin kâr veya zararı, her iki sabit değerli kalemden elde edilen menfaat ile, uğranılan zarar arasındaki farka eşit olacaktır.

Sabit para birimi ile ifade olunan aktif ve pasif kalemlerden doğan kâr veya zarar, normal ve olağanüstü işletme faaliyetlerinden elde edilenlerin aksine, gerçekleşmemiş bir netice olarak kabul olunur (9). Bu bakımdan bunların kâr ve zarar hesabında gösterilmeyip, işletme lehinde veya aleyhinde olduklarına dair açıklayıcı dip notlara yer verilmesi uygun olur.

2. Düzeltilmeye Tâbi Tutulan Kalemler :

Paranın nominal değeri ile gösterilmeyip, genel fiyat seviyesine göre satın alma gücü değişen para birimi üzerinden ifade edilen kalemler bu gruba girer. Bilânço kalemleri içersinde fiyatlar umumi seviyesindeki değişikliğin en çok tesiri altında kalan kalemlerden birincisi sabit kıymetler, ikincisi stoklardır. Bundan sonra sırasıyla gelecek aylara ait giderler (peşin ödenmiş giderler), iştirakler, sermaye, yedek akçe ve diğer dağıtılmamış kârlar gelir. Bunlar üzerinde ilerde daha geniş olarak durulacaktır.

B — Fiyatlar Umumi Seviyesindeki Değişiklikler ve Kâr ve Zarar Hesabı :

İşletmeler tarafından çıkarılan kâr ve zarar hesabı, değişen fiyat seviyesinin tesiri altında oluşu sebebiyle cari hasılatın cari maliyetlerle karşılaştırılması bakımından elverişli değildir. Elverişli hale gelebilmesi, daha evvelki devrelerin farklı satın alma gücüne sahip paraları üzerinden tanzim edilmişliğin ortadan kaldırılmasıyla, yani paranın cari değeri üzerinden tanzim edilmesiyle mümkündür.

Her yıl neşredilen kâr ve zarar hesabı için ve muhtelif yıllara ait kâr ve zarar hesaplarının bir mukayesesine yer verilmek istendiğinde düzeltme işlemi bakımından farklı düşüncelere yer ver-

(9) Bu husus bkz.: *Yüksel Koç*, a.g.e., s. 221.

mek gerekir. Bu bakımdan her iki durum ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

1. *Cari Yıla Ait Kâr ve Zarar Hesabında Yapılacak Düzeltmeler :*

Her yıl çıkarılan kâr ve zarar hesabındaki kalemlerin tamamı cari para değerine göre düzeltilebileceği gibi, sadece bunlardan bazılarının düzeltilmesiyle de yetinilebilir. Zira bir yıl zarfında fiyatlarda aşırı dalgalanmaların zuhur etmediği ve dolayısıyla çoğu kalemin cari değerlerle gösterildiği kabul olunabilir ⁽¹⁰⁾. Bu düşünceden hareket ederek satışlar, alınan faizler, tahvil gelirleri, öncelikli hisse senedi gelirleri, kontrol hakkı vermeyen yatırımlardan sağlanan gelirler gibi kalemlerin düzeltilmiyeceği söylenebilir.

2. *İki veya Daha Fazla Yıla Ait Kâr ve Zarar Tablosunun Mukayesesi Halinde Yapılacak Düzeltmeler :*

Bazen işletmenin bugünkü değerini belirlemek maksadiyle iki veya daha fazla yıla ait kâr ve zarar hesapları mukayeseli olarak neşredilir. Mukayeseye konu olan bu tablolar satın alma güçleri birbirinden çok farklı olan para birimleriyle ifade edilmişlerdir. Bu durum ele alınan tabloların mukayese edilebilirliğini bozar. Bunun bertaraf edilebilmesi için ele alınan her kâr ve zarar tablosunda yer alan kalemlerin istisnasız olarak cari değere çevrilmesi gerekir.

III. MALİ TABLOLARIN DÜZELTİLMESİNDE TAKİP EDİLECEK YOL

A — Meselenin Hukuki Cephesi :

Fiyatlar umumi seviyesindeki değişikliğe göre malî tabloların yeniden düzenlenmesi ile ilgili olarak, Vergi Usul Kanununda «yeniden değerlendirme» adı altında geçici 11 nci madde yer almaktadır. Bu geçici maddeye göre yeniden değerlendirilecek olan kalemler, bilânçoda yer alan amortismanına tabi iktisadî kıymetler ile bunların amortismanlarıdır.

(10) Bu hususta bkz. : *Ralph D. Kennedy - Stewart Y. McMullen*, Finansal Durum Tabloları, (Çeviren : Attila Gönenli), İstanbul, 1967, s. 546-554.

İlgili kanuna göre yeniden değerlendirme katsayı usulü ile yapılacaktır. Bunun için de Maliye Bakanlığınca tesbit edilecek emsaller esas alınacaktır. Ayrıca yeniden değerlemenin yapılacağı zaman da yine aynı bakanlıkça açıklanacaktır. Fakat bu hükümler yürürlüğe konulmuş olmasına rağmen, emsallerin ilgili bakanlıkça tesbit edilip resmî gazetede henüz ilân edilmiş olmaması bu hususun tatbik safhasına konulmasını engellemektedir.

Diğer taraftan bu kanuna göre yeniden değerlemeden doğacak değer artışı bilânçonun pasifinde özel bir fon hesabında toplanır.

Görüldüğü gibi geçici madde bilânçoda sadece kısmî bir düzeltmeye imkân vermektedir. Halbuki daha önceki izahlarımızdan da anlaşılacağı üzere, fiyatlar umumi seviyesindeki değişikliklerin kanunun belirttiği kalemlerden başkalarını da tesiri altına aldığı ve ayrıca kâr ve zarar hesabında yer alan kalemlerin de bu yönden nazarı itibara alınması gerektiği aşikârdır. Kaldı ki kanun hükümlerine göre yapılacak yeniden değerlendirme doğrudan doğruya vergiyi ilgilendiren bir işlem olmaktadır. Bizim incelememiz ise, işletmenin sahip olduğu varlıkların bugün için hangi değerde olduklarını araştırmak ve dolayısıyla işletme kapitalinin iktisadi gücünü ölçmek maksadiyle yapılacak çalışmaları kapsamaktadır. Bu bakımdan incelememizde kanun hükümlerinden tamamen ayrılıp, apayrı bir yol izleyeceğiz.

B — İndeks Seçimi Meselesi :

Malî tablolardaki kalemlerin fiyat seviyesindeki değişikliklere göre düzeltilmesi, düzeltilmek istenen tablo veya tablolardaki kalemlerin aynı satın alma gücüne sahip para birimi üzerinden gösterilmek istenmesinden ibarettir. Bu, bir tek yıla ait tablolarda paranın tablo tanzim tarihindeki satın alma gücü, birden fazla yıla ait tablolarda ise cari tablo tarihinde paranın sahip olduğu satın alma gücü esas alınmak suretiyle başarılır. Paranın değerindeki değişme de, fiyatlar umumi seviyesi indeksindeki tahavvüllerin müşahadesiyle ölçülebilir (11).

Daha evvelce de belirtildiği gibi, malî tablolardaki kalemlerin hepsi fiyatlar umumi seviyesindeki değişikliklerden aynı derecede

(11) *Cecilia Tierney*, «Price-Level Adjustments - Problem in Perspective»; *The Journal of Accountancy*, Vol. 116, No. 5, Nowember 1963, s. 58.

etkilenmez. Bu nedenle özel indeksler yardımıyla yapılacak düzeltmelerle gerçeği daha doğru olarak ortaya koymak mümkündür (12). Fakat «bu şekilde hesaplama yapılabilmesi için, her eşyanın değişen fiyatının bilinmesi gerekir ki buna imkân yoktur» (13). Bunun için genel indekslerin kullanılması tercihe şayandır.

C — Düzeltme Katsayısının Tesbiti :

Düzeltilmek istenilen her bir kaleme ait tutar cari dönemin fiyat indeksi ile çarpılarak bulunacak tutar, kalemin elde ediliş veya tahakkuk tarihindeki fiyat indeksine bölünmek suretiyle cari değerler hesaplanır. Bu değerlerin yer alacağı malî tablo veya tablolar fiyatlar umumi seviyesindeki değişmelere göre düzeltilmiş bilanço ve kâr ve zarar hesabını meydana getirecektir.

Fakat bu şekilde tablodaki her bir kalemin cari değerini teker teker hesaplamaktansa, bir düzeltme katsayısının bulunması muhasebecinin işini daha da kolaylaştıracaktır (14). Bunun için de cari döneme ait fiyat indeksinin, ilgili yılın fiyat indeksine bölünmesi kâfidir. Tesbit edilen düzeltme katsayıları ilgili kalemlerin düzeltilecek tablodaki değerleri ile çarpılarak carî değerler bulunur.

Her sene neşredilen tablolarda gerekli düzeltmeler muntazaman yapılıyor ve bu düzeltilmiş tabloların mukayesesine yer veriliyorsa, bu takdirde düzeltme katsayısının hesaplanmış şekli değişir. Bu durumda düzeltilecek kalemlerin iktisap veya doğuş tarihlerinin değil, sadece düzeltme yıllarının fiyat indeksleri nazarı itibara alınır; yani cari yıl fiyat indeksi evvelki düzeltme yılının (yıllarının) indeksine (indekslerine) bölünür. Böylece mukayese edilen ve önceden düzeltilmiş olan her bir tablodaki bütün kalemlere uygulanacak bir tek düzeltme katsayısı hesaplanmış olur.

(12) Bu hususta bkz.: *R. S. Gynther*, «Accounting for Price Level Changes - One General Index or Several Specific Indexes?»; *Accountancy*, July 1962, Volume LXXIII, Number 826, s. 560-564.

(13) *Kemal Tuncatay*, «Bilançoların Reevalüasyonu (Yeniden Değerleme)»; *Eskişehir İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi Dergisi*, Cilt : 1, Sayı : 1, İstanbul 1965, s. 84.

(14) *Yüksel Koç*, a.g.e., s. 229.

IV. MALİ TABLOLARIN DÜZELTİLMESİ

A — Bilânço Kalemlerinin Düzeltilmesi :

1. Stoklar :

Stoklar, çeşitli tarihlerde ödenmiş paralar üzerinden yer alan ve dolayısıyla fiyatlar umumi seviyesindeki değişiklikten en çok etkilenen bilânço kalemlerindedir. Bu bakımdan sözü geçen kalemin cari değerlere çevrilmesi gerekir.

Para değerindeki değişiklikten stoklar kaleminin maruz kaldığı tesirin derecesi, onların devir sürati ile miktarca durumlarına bağlıdır. Stoklar devir hızı yüksek olan bir kalemdir, yani elde tutulma süreleri kısadır. Bu sebepten cari para değeri üzerinden gösterilmek maksadiyle yapılacak düzeltme kısa süredeki fiyat dalgalanmalarını kapsayacaktır. Kısa sürede fiyatlar umumi seviyesinde aşırı derecede bir değişme görülmeyeceği kabul edilerek, stoklarda yapılacak düzeltmenin önemli miktarlara ulaşmayacağı söylenebilir. Fakat bilânçodaki stoklar kaleminin tutarı fazla ise, bu takdirde düzeltme önemli meblâğa ulaşacaktır.

Fiyat seviyesindeki değişikliklerin stoklar üzerindeki etkisinin hesaplanması uygulanan stok değerlendirme metodlarına göre farklı şekillerde olur ⁽¹⁵⁾.

a — Mürekkep Aritmetik Ortalamaya Göre Tesbit Edilmiş Stokların Düzeltilmesi :

İlk önce devre başı stok tutarının devre başı fiyat indeksiyle ve sene içi alışlar tutarının yılın ortalama fiyat indeksiyle çarpılıp, çarpımlar toplamının devre başı stoku ile sene içi alışlar toplamına bölünmesi suretiyle müşterek bir fiyat indeksinin hesaplanması gerekir. Bulunan bu müşterek indeks, devre sonu fiyat indeksine bölünerek devre sonu stoku ile ilgili olan düzeltme katsayısı bulunur. Bu düzeltme katsayısı devre sonu stoku ile çarpıldığında, stokların düzeltilmiş değeri elde edilmiş olur.

Bu hususların daha iyi anlaşılmasını sağlamak maksadiyle şöyle bir misalin çözümü uygun olacaktır :

(15) *Yüksel Koç*, a.g.e., s. 218.

Devre başı stoku	100.000,— TL.
Devre içindeki alışlar	730.000,— TL.
Devre sonu stoku	80.000,— TL.
Devre başı fiyat indeksi	100
Yılın ortalama fiyat indeksi	120
Devre sonu fiyat indeksi	150

$$100.000,— TL. \times 100 = 1.000.000,— TL.$$

$$730.000,— TL. \times 120 = 87.600.000,— TL.$$

$$\underline{830.000,— TL.} \qquad \underline{88.600.000,— TL.}$$

$$\frac{88.600.000}{830.000} = 106,7 \text{ Müşterek fiyat indeksi}$$

$$\frac{150}{106,7} = 1,400 \text{ Düzeltme katsayısı}$$

$$80.000,— \times 1,400 = 112.000,— \text{ Stokların düzeltilmiş değeri.}$$

b — Lifo Usulüne Göre Tesbit Edilmiş Stokların Düzeltilmesi :

Fifo usulünde çıkışlar, eldeki mevcutların içinde daima ilk girenin fiyatıyla değerlendirileceğinden, en sonunda devre sonu mevcudu en son giriş fiyatıyla değerlendirilme durumunda olacaktır. (16). Bunun için, devre sonu stokunun hangi tarihlerin (ayların) ortalama fiyatından satın alındığının bilinmesi zorunludur. Bu hususta stokların şu devir sürati formülünden istifade edilir :

$$\text{Stokların devir sürati} = \frac{\text{Satış Miktarı}}{\text{Malın Ortalama Mevcudu}}$$

Formülde görülen malın ortalama mevcudu da şu şekilde elde edilir :

(16) *Mükerrem Hiç*, Fiyat Değişmeleri Muvacehesinde Satılan Malın Maliyeti ve Envanter Değerinin Paranın İştirâ Gücüne Göre Tashihi, Muhasebe Mecmuası, Yıl : 1, Sayı : 1, İstanbul, 10 Eylül 1958, s. 81.

$$\text{Malın ortalama mevcudu} = \frac{\text{Sene başı sto.} + \text{Sene sonu sto.}}{2}$$

Bu formüller sayesinde bulunan devir sürati aşağıdaki formülde yerine konularak malın bekleme müddeti hesaplanır :

$$\text{Malın bekleme müddeti} = \frac{360}{\text{Devir Sürati}} = \dots \text{Gün}$$

Bulunan bekleme müddeti, devre sonu stoklarının bilânço çıkarılış tarihinden geriye gidilerek hangi ayların ortalama fiyatından satın alınmış olduğunu bulmamıza yarar. Bu bulunduktan sonra bilânçodaki stoklar kalemine ait tutar bilânço tarihinin aralık ayı fiyat indeksi ile çarpılıp, çarpım neticesi bulunan fiyat indeksine bölünür.

Diğer bir şekilde, bilânço tarihinin son ayına ait fiyat indeksi stokların bekleme müddeti yardımıyla bulunan aylara ait fiyat indeksine bölünmek suretiyle bir düzeltme katsayısı hesaplanır. Elde edilen düzeltme katsayısı bilânçoda görülen stok kalemine ait tutar ile çarpılır. Böylece carî değere göre düzeltilmiş stok kalemi bulunmuş olur.

Stoklar Lifo usulüne göre tesbit edilmişse, bu takdirde stokun alış tarihi ile bilânço tarihi arasındaki fiyat değişimi göz önünde bulundurulurarak gerekli düzeltme yapılır (17).

2. Sabit Kıymetler :

Sabit kıymetlerin devir sürati stoklara nazaran daha yavaş olduğundan, fiyat dalgalanmalarından fazlasiyle müteessir olurlar. Fiyatlar genel seviyesindeki artışlar sabit kıymetlerin değerce yükselmesini, fiyat seviyesindeki düşüşler de bu kıymetlerin değerce azalmasını gerektirir. Fakat uzun sürede normal olarak fiyatlarda büyük değişmeler olduğundan, tarihî maliyetlerin carî değerlerden olan farkı bir hayli büyümektedir. Başka bir deyişle, elde edildikleri tarihten bu yana fiyatlar genel seviyesindeki değişikliğin mik-

(17) *Ralph D. Kennedy - Stewart Y. McMullen, a.g.e., s. 560.*

tarı bu farkın büyüklüğüne tesir etmektedir. Sabit kıymetlerin hakiki değerlerinin, nominal değerleri üzerine çıkmış olmaları dolayısıyla bunların kullanılan millî paranın ifade ettiği kıymete göre ayarlanmaları cihetine gidilmesi icap eder ⁽¹⁸⁾. Sabit aktiflerle amortisman indirimlerinin fiyatlar genel seviyesindeki değişmeler için ayarlanması halinde söz konusu ayarlama miktarının hacimlice olmasının ikinci sebebi de sabit varlık ve amortisman indirimi kalemlerinin büyük meblâğları temsil etmesidir ⁽¹⁹⁾.

Sabit kıymetlerin carî para değeri üzerinden bilânçoda gösterilmemesinin şu mahzurları vardır ⁽²⁰⁾ :

- İşletmenin gerçek kudreti (iktisadî gücü) ifade edilmemiş olur.
- Amortisman politikasında ve tatbik edilen değerlendirme sistemindeki hata sebebiyle, kullanma müddeti sonunda, aynı kapasitede bir sabit kıymetin satın alınması için hazırlıklı olunamaz.

Gerekli düzeltmenin yapılabilmesi için, sabit kıymetlerin iktisap tarihlerinin bilinmesi lâzımdır. İlk iş olarak carî fiyat indeksi her bir sabit kıymetin iktisap tarihindeki fiyat indeksine bölünerek düzeltme katsayıları elde edilir. Tesbit edilen düzeltme katsayıları, ilgili sabit kıymetlerin bilânçoda görülen iktisap maliyetleriyle çarpıldığında, düzeltilmiş değerler elde edilir.

Buraya kadar belirtilenler maddî sabit kıymetlerle ilgili idi. Sabit kıymetlerin ikinci bir bölümünü teşkil eden gayrî maddî sabit kıymetler ise düzeltilme işlemine tâbi tutulmazlar. Zira bunlar gerçek bir aktif değer olmayıp, aktifleştirilmiş masrafları ifade eder.

3. Birikmiş Amortismanlar :

Çoğu sabit kıymetin nispeten uzun ömürlü olması, bu kıymetlerin kayıtlı orijinal maliyetleri terkedecekleri ve bu bakımdan orijinal maliyete istinat ettirilen amortisman masraflarının da bu kıy-

(18) *Feridun Özgür*, a.g.e., s. 50.

(19) *Ralph D. Kennedy - Stewart Y. McMullen*, a.g.e., s. 536.

(20) *Alpaslan Peker*, «Bilânço Reevalüasyonunun Bazı Nazarî ve Tatbikî Meseleleri», Muhasebe Mecmuası, Yıl : 4, Sayı : 14, 1962, s. 11.

metlerin cari ekonomik öneminin bir ölçüsü olmaktan uzak kalacağını gösterir (21). Daha açık bir ifade ile, sabit kıymetin hizmet süresi sonundaki birikmiş amortismanlar, bu aktif kıymetin maliyetini karşılaması gerekir. Fakat bu karşılayış, satın alma güçlerine bakmaksızın, ancak aktif kıymete bağlanan ilk para miktarı kadar olmaktadır (22). Bu bakımdan, fiyatların istikrarlı olmadığı devrelerde, teşebbüslere yenileme imkânlarını verecek olan tedbirlerin alınmasına zaruret vardır (23). Diğer bir deyişle, amortisman politikasında ideal olan gaye, ilk hercanan para hesabıyla her yıl yıllık kapital istihlâkine eşit carî para miktarını karşılamak olmalıdır (24).

Buraya kadar belirtilenlerden de anlaşılacağı gibi, sabit kıymetler üzerinden bugüne kadar ayrılmış olan miktarı gösteren «birikmiş amortismanlar» kaleminin de fiyatlar umumî seviyesindeki değişmelere göre düzeltilmesi gerekir. Bunun için de düzeltilmiş sabit kıymet değerleriyle ilgili amortisman nispetleri çarpılır, bulunan neticelerin toplamı «düzeltilmiş birikmiş amortismanlar» ı verir.

4. Gelecek Aylara Ait Giderler :

Bilânço tarihinden çok önce yapılan gelecek aylara ait giderler (peşin ödenmiş giderler) de carî para değerleri üzerinden gösterilmelidir. Yalnız bu arada bu tip masrafların ne zaman yapıldığının bilinmesi iyi olur. Bu masrafların yapıldığı ayların ortalama fiyat indeksi, carî fiyat indeksine nispet edilerek düzeltme katsayısı bulunur. Bu katsayı «gelecek aylara ait giderler» in bilânçoda yer alan tutarı ile çarpıldığında, düzeltilmiş rakam elde edilir.

Bu nevi giderlerin ödeme tarihleri bilinmezse, ödemelerin yıl içersinde aylar itibariyle muntazam (istikrarlı bir şekilde) yapıl-

(21) *Perry Mason - Sidney Davidson - James S. Schindler*, Fundamentals of Accounting, Fourth Edition. Hdt, New York, 1960, s. 708.

(22) Bu hususta bkz. : *Arthur W. Holmes - Gilbert P. Maynard - James Don Edwards - Robert A. Meir*; Intermediate Accounting, Third Edition, Richard D. Irwin, Inc., Homewood, Illinois, 1958, s. 427-429.

(23) *Mazhar Hiçşaşmaz*, Bilânço Analiz Tekniği, Ankara 1964, s. 25.

(24) *George Terborgh*, «Depreciation Policy and the Price Level»; Studies in Accounting Theory, dcr. : W. T. Baxter and S. Davidson, Sweet and Maxwell Limited, London, 1962, s. 324.

dığı farzedilerek, bütün ödemelerin bilânço yılının ortalama fiyat seviyesinden olduğu kabul edilir. Bu durumda düzeltme katsayısı, bilânçonun tanzim edildiği tarihin fiyat indeksi, aynı yılın ortalama fiyat indeksine bölünmesiyle elde edilecektir.

5. *İştirakler :*

Serbest menkul kıymet (satılabilir esham ve tahvilât) dışında kalan yatırımların da muhakkak surette fiyat seviyesindeki değişmeye göre düzeltilmiş olması gerekir. İştirak maksadiyle satın alınmış hisse senetleri her an paraya çevrilemeyeceğinden, nakit şeklinde mütalâa edilemez. Bu bakımdan iştirakler içinde yer alan hisse senetlerinin, satın alınma tarihleri ile bilânço tarihi arasında meydana gelen fiyat değişimleri için düzeltilmesi gerekir. Bu düzeltme, yine yatırımın yapıldığı senenin fiyat indeksinin, carî indekse bölünmesiyle elde edilen katsayının, düzeltilecek bilânçodaki iştirakler rakamı ile çarpılarak yapılır.

6. *Sermaye :*

Hissedarların sermayeyi temsil eden hisse senetlerine carî para değeri üzerinden ne kadar yatırımda bulduklarını belirlemek için sermaye kaleminin de düzeltilmesi lâzımdır. Yalnız burada ele alınacak olan kayıtlı sermaye olmayıp, ödenmiş sermayedir. Çünkü, ödenmiş sermaye ortakların fiilî yatırımını gösterir ve henüz ödenmemiş kısım ise, inceleme tarihinden sonraki para birimi ile ödenecek demektir. Bu bakımdan, hisse senetleri karşılığında hissedarlarca yapılan ödeme tarihi esas alınarak düzeltme işlemi yapılır. Bu tarih de ekseriya işletmenin kuruluş tarihi olacaktır. Bilânçonun tanzim edildiği yılın aralık ayının fiyat indeksinin hisse senetlerinin ödenme tarihi olan yılın ayları ortalaması olan fiyat indeksine bölünmesiyle düzeltme katsayısı bulunur. Hissedarlarca yatırılan miktar (ödenmiş sermaye) ile bu katsayı çarpıldığında, düzeltilmiş sermaye kalemi elde edilir.

7. *Dağıtılmamış Kârlar :*

Ortaklara dağıtılmayıp, yedek akçe ve diğer şekillerde işletmede alıkonulan kârlar «dağıtılmamış kârlar» kalemini meydana getirir. Bu kalemin düzeltilmesi için herhangi bir katsayının hesaplanmasına lüzum yoktur. Düzeltilmiş aktif toplamından, düzeltil-

miş sermaye ile borçlar toplamının düşülmesi neticesinde bulunan rakam, «düzeltilmiş dağıtılmamış kârlar» kalemini verecektir.

B — Kâr ve Zarar Hesabındaki Kalemlerin Düzeltilmesi :

1. Satılan Malın Maliyeti :

a — Mürekkep Ortalama Usulü :

Satılan malın maliyetinin düzeltme işlemini izah edebilmek maksadiyle 166. sahafedeki misal tekrar ele alınacaktır. Düzeltilmiş devre başı stoku ile düzeltilmiş devre içindeki alışlar toplamından düzeltilmiş devre sonu stoku düşüldüğünde, düzeltilmiş malların maliyeti elde edilir. Şöyle ki :

Devre başı stoku	100.000 x	$\frac{150}{100}$	=	150.000,—
Devre içindeki alışlar	730.000 x	$\frac{150}{120}$	=	<u>912.500,—</u>
Devre sonu stoku	80.000 x	$\frac{150}{106,7}$	=	<u>1.062.500,—</u>
Düzeltilmiş Satılan Malın Maliyeti				<u><u>112.000,—</u></u>
				<u><u>950.500,—</u></u>

b — Fıfo Usulü :

Satılan malın maliyetini carî fiyat seviyesinden ifade edebilmek için malî tablolardan ve stok verilerinden faydalanılır. Eldeki verilerle ilk iş olarak yıl içersindeki alışların hesaplanması gerekir :

Satılan malın maliyeti	xxxxx
Artı : Devre sonu stoku	xxxxx
	<u>xxxxx</u>
Eksi : Devre başı stoku	xxxxx
Sene içindeki alışlar	<u><u>xxxxx</u></u>

İşletme FIFO değerieme metodunu kullanmakta ise, muhasebceinin bazı faraziyelerde bulunması gerekecektir. Bunlardan ilk ikisi, stokların bekleme müddeti yardımıyla devre başı stokları ile devre sonu stoklarının hangi ayların ortalama fiyatından satın alındığını belirlemekle ilgilidir. Üçüncüsü ise, sene içindeki alışların dönem içersinde muntazaman yapılmış olabileceği, diğeri bir deyişle, yılın ortalama fiyat seviyesinden yapılmış olduğu düşünceesine dayanır.

Bu faraziyelere istinaden düzeltilmiş satılan malın maliyeti, yıl sonu fiyatlarıyla ifade edilen devre başı stoku ile yine yıl sonu fiyatlarıyla ifade edilen sene içindeki alışların toplanıp, bu toplamdan yıl sonu fiyatlarıyla ifade edilen devre sonu stokunun çıkartılması suretiyle bulunacak tutara eşit olacaktır.

Devre başı stokunun yıl sonu fiyatlarıyla ifadesini bulmak için, gelir tablosunun ihtiva ettiğı yılın aralık ayına ait fiyat indeksinin, stokların bekleme müddeti kadar bir zaman için dönem başından geriye doğru gidilmek suretiyle bulunacak evvelki yılın son aylarına ait vasati fiyat indeksine bölünerek hesaplanan düzeltme katsayısının ilgili rakamla çarpılması gerekir.

Devre sonu stokunun yıl sonu fiyatlarıyla ifadesi de, yine yıl sonu fiyat indeksinin, stokların bekleme müddeti ile mütenasip olarak dönem sonundan geriye gidilmek suretiyle bulunacak aylara ait vasati fiyat indeksine bölünmesiyle hesaplanacak düzeltme katsayısının devre sonu tutarı ile çarpılmasından ibarettir.

Sene içindeki alışların tutarı yıl zarfında istikrarlı olarak yapılan alışlar toplamını gösterdiğinden, bunların yılın ortalama fiyat seviyesi üzerinden işlem gördüğü kabul edilmişti. Böyle olunca, sene içindeki alışların yıl sonu fiyatlarıyla ifade edilebilmesi için, sene içindeki alışlar toplamının, yıl sonu fiyat indeksinin yine aynı yılın ortalama fiyat indeksine bölünmesiyle bulunacak olan düzeltme katsayısı ile çarpılması gerekecektir.

c — Lifo Usulü :

Ambardan çıkışlar en son giren partinin fiyatıyla değerlendirildiğinden, Lifo metodu emtia maliyetini en yüksek gösteren methodur. Buna mukabil, fiyatların yükseldiği bir devrede sene başındaki ve sene sonundaki çıkışların carî fiyatla değerlendirilmesi mümkün olamaz. Bu cihetle, fiyat yükselmelerini en iyi aksettiren

bir metod olmasına rağmen, LİFO metodu tatbik edildiği hallerde dahi satılan malın maliyeti hesabının carî fiyatlarla ifade edilebilmesi için tashih yapmıya ihtiyaç vardır (25).

Bu maksatla ilk iş olarak devre başı envanterinin hangi tarihte ve hangi fiyatla alındığının bilinmesi gerekir. Carî fiyat indeksi bu envanterin alınış tarihindeki fiyat indeksine bölünmek suretiyle bulunacak düzeltme katsayısı ile yine aynı envanterin alınış fiyatı çarpılarak, düzeltilmiş devre başı envanteri hesaplanır. Sene içindeki alışların da muntazaman yapılmış olduğu farzedilerek, carî fiyat indeksi, seneye ait ortalama fiyat indeksine bölünmek suretiyle bir düzeltme katsayısı daha hesaplanır. Bulunan katsayı sene içindeki alışlar tutarı ile çarpıldığında, düzeltilmiş sene içi alışları elde edilir.

Devre sonu stoku ile ilgili olarak da, şöyle bir işlem yapılır; Carî fiyat indeksi bu stokların alınış tarihindeki fiyat indeksine bölünmek suretiyle düzeltme katsayısı hesaplanır, bu, ilgili tutarla çarpılır. Sonra düzeltilmiş devre başı stoku ile düzeltilmiş sene içindeki alışlar toplamından düzeltilmiş devre sonu stokunun düşülmesiyle, düzeltilmiş satılan malın maliyeti bulunur.

2. *Amortismanlar :*

Birikmiş amortismanlar başlığı altında bilânço kalemleri arasında incelenmiş olduğu için burada tekrar üzerinde durmaya lüzum yoktur.

3. *Dönemin Ortalama Fiyat Seviyesinden İşlem Gören Kalemler :*

Bu gruba satışlar, diğer gelir ve giderler kalemleri girer. Bu kalemlerin aylar itibariyle istikrarlı bir şekilde yapılan işlemlerden meydana geldiği kabul edilir. Meselâ stajların bütün yıla yeknesak olarak dağıldığı, gerekli giderlerin yıl içersinde belirli aralıklarla yapıldığı düşüncesi hakim olur. Bu düşünceden hareket edilerek, bu nevi kalemlerle ilgili düzeltme katsayısı carî dönemin fiyat indeksinin, aynı yılın vasatî fiyat indeksine bölünmesi suretiyle bulunur. Bundan sonra düzeltme işlemi, ilgili kaleme ait tutarın bu katsayı ile çarpılmasıyla tamamlanır.

(25) *Mükerrem Hiç*, a.g.e., s. 83.

4. *Düzeltilmelerine İhtiyaç Duyulmıyan Kalemler :*

Düzeltilmelerine ihtiyaç duyulmıyan kalemler, dönem sonunda ödenmiş veya işletmenin bir borcu mahiyetinde olan hesaplardır. Bu gruba şu kalemler girer :

- Dönem sonunda ödenmiş tahvil faizleri,
- Ödenen temettüleri,
- Kurumlar vergisi.

Bunlardan ilk ikisi sene sonunda ait oldukları yere ödenmiş olan meblâğları, diğeri de işletmenin vergi dairesine olan borcunu gösterir. Diğeri bir ifade ile, bu kalemler yıl sonundaki para değerleriyle Kâr ve Zarar tablosunda yer almıştır. Bundan ötürü de düzeltilmelerine lüzum yoktur.

V. SONUÇ

Fiyatlar' umumî seviyesindeki değişmelerle ilgili olarak malî tabloların muhasebeci tarafından düzeltilmesi, görüldüğü gibi, bilanço ile kâr ve zarar hesabındaki kalemlerin aynı satın alma gücüne sahip para üzerinden ifade edilmesidir. Bir malî tablonun doğruluk ve samimiyetinden ancak bu düzeltmeler yapıldıktan sonra bahsetmek mümkün olacaktır.

Para değerindeki değişmeler hesaba katılmaksızın çıkarılacak olan tablolar hakikatleri aksettirmeyecektir; meselâ faaliyet yılını kârlı bir şekilde kapattığı görülen bir işletmenin, para değerindeki değişmeler nazarı itibara alındığında, kârlı olmayıp, bilâkis zararlı durumda olduğu ortaya çıkabilir. Tablolar para değerindeki değişmeleri aksettirecek şekilde tanzim edilmedikleri takdirde, dağıtılan kârlar ve ödenen vergiler farkında olunmadan belki de sermayeden yapılmış olacaktır. Bu durumda netice, sevk ve idarecinin başarısızlığı ve dolayısıyla de işletmenin iktisadî güç bakımından zayıflaması şeklinde yorumlanacaktır.

Fiyat seviyesi değişmeleri tatmin edici bir şekilde ölçülebilir ve bu değişmelerin etkileri hakkıyla ifşa edilebilirse, muhasebe malûmatından çıkarılabilecek neticeler çok daha güvenilir olacaktır. Bu bakımdan işletmelerin, fiyatlar umumî seviyesindeki değişikliğe göre tanzim edilmiş ek malî tablolara da yer vermelerinin, günümüzde zorunlu olduğunu ifade etmeliyiz.